

Швидка А. С., Шиян А. Г.
старші викладачі кафедри
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.12

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЗАЯВЛЕННЯ КЛОПОТАНЬ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ СТОРОНАМИ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Досліджено питання реалізації права сторін судового провадження (в першу чергу сторони захисту) на заявлення клопотань у суді першої інстанції, проаналізовано норми Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року та чинного Кримінального процесуального кодексу України, які стосуються цього інституту в кримінальному судочинстві, висловлено деякі пропозиції щодо його удосконалення.

Ключові слова: *судове провадження, учасники судового провадження, клопотання, суд першої інстанції.*

Постановка проблеми. Усвідомлення суті досліджуваного питання неможливе без з'ясування деяких новітніх положень Кримінального процесуального кодексу 2012 року (далі – КПК), які стосуються понять „судове провадження”, „учасники судового провадження”.

З приводу цього слід зазначити, що, на відміну від Кримінально-процесуального кодексу 1960 року (далі – КПК 1960 року), в чинному КПК ці поняття визначені. Так, згідно з п. 24 ч. 1 ст. 3 („Визначення основних термінів Кодексу”) „судове провадження – кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку Верховним Судом України, а також за нововиявленими обставинами” [5, с. 6]. Відповідно до п. 26 ч. 1 цієї статті, „учасники судового провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач та його представник, а також інші особи, за клопотанням або скаргю яких у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється судове провадження” [5, с. 6].

Однією із сторін кримінального провадження є сторона захисту, до якої належать підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК) [5, с. 5]. Представники цієї сторони (в першу чергу обвинувачений), як і представники інших сторін, під час судового провадження у суді першої інстанції наділяються широкими правами щодо захисту своїх законних інтересів, вирішення визначених ними завдань. Заявлення клопотань про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо (п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК) [5, с. 28] у суді першої інстанції є одним із процесуальних прав об-

винуваченого, яке виступає дієвим засобом захисту його інтересів у кримінальному провадженні. Своєчасне, об'єктивне та правильне вирішення судом цих клопотань визначає справедливість судового рішення, долю обвинуваченого. Саме тому дослідження механізму реалізації стороною захисту (як і інших сторін судового провадження) права заявлення клопотань у суді першої інстанції є необхідним й актуальним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У різні часи питання реалізації обвинуваченим своїх процесуальних прав (у тому числі – на заявлення клопотань) у суді першої інстанції були предметом наукового дослідження багатьох вчених, зокрема Ю.П. Аленіна, Т.В. Варфоломієвої, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, Л.М. Лобойка, З.В. Макарової, В.Т. Маляренка, Г.М. Мінковського, В.Т. Нора, В.О. Попелюшка, Г.П. Саркіянца, М.І. Сірого, С.М. Стахівського, Ю.І. Стецовського, В.М. Тертишника, В.П. Шибіко, М.Є. Шумила та багатьох інших. Результати цих досліджень знайшли своє певне втілення у кримінально-процесуальному законодавстві, реалізувалися у судовій діяльності. КПК України, який набрав чинності з 20.11.2012 року, у кримінальний процес нашої держави запроваджено чимало новел, направлених на широку реалізацію засади змагальності на всіх стадіях кримінального провадження, зокрема визначено нові положення щодо заявлення клопотань під час судового провадження у суді першої інстанції, розв'язання їх судом. При цьому не можна не побачити того, що деякі правові норми законодавцем виписані не зовсім чітко. Як засвідчує судова практика, в деяких випадках це стає підставою для неоднозначного трактування і правозастосування зазначених норм судом.

Така неоднозначність у діяльності суддів (особливо при відсутності сучасних офіційних і доктринальних коментарів норм права з цього питання) викликає необхідність дослідження положень КПК України щодо заявлення клопотань у суді першої інстанції, порядку їх розв'язання судами.

Мета дослідження – виявити можливі недоліки нормативно-правової регламентації права заявлення стороною захисту клопотань та його реалізації в судовому провадженні у першій інстанції, висловити пропозиції щодо їх усунення.

Відповідно до поставленої мети завданнями роботи є: проаналізувати кримінально-процесуальну регламентацію права заявлення стороною захисту клопотань та його реалізації в судовому провадженні у першій інстанції; виявити можливі недоліки нормативно-правового регулювання цього питання; у разі їх виявлення внести пропозиції щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Стаття 42 Кримінального процесуального кодексу України наділяє підозрюваного (обвинуваченого) цілим комплексом процесуальних прав, які можуть використовуватися ним для спростування підозри чи обвинувачення, пом'якшення чи виключення кримінальної відповідальності і т.п. Зазначена стаття КПК частково визначає і деякий порядок реалізації цих прав. Такі, відповідно до п. 2 ч. 3 цієї статті, підозрюваний (обвинувачений) повинен бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, а також отримати їх роз'яснення [5, с. 28]; крім

цього, він повинен бути забезпечений пам'яткою про процесуальні права та обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення (ч. 8 ст. 42) [5, с. 29].

Важливе місце в цьому комплексі прав займає право „заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо” (п. 12 частини 3) [5, с. 28]. І це є зрозумілим – адже воно дає підозрюваному (обвинуваченому) можливість бути не пасивним спостерігачем кримінального провадження, а ініціювати перед органами досудового розслідування, прокурором і судом проведення тих дій, за допомогою яких можна досягти виконання прийнятних для сторони захисту завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК).

Не менш важливим аспектом у цьому питанні є практична можливість реалізації підозрюваним (обвинуваченим) передбачених ст. 42 КПК процесуальних прав. Будь-які перешкоди в цьому (особливо суб'єктивного характеру) можуть завадити встановленню істинних обставин кримінального правопорушення, серйозно вплинути на розвиток подій у кримінальному провадженні, призвести до прийняття необ'єктивного і несправедливого процесуального рішення.

Аналіз діяльності органів досудового розслідування, зокрема слідчих органів внутрішніх справ і прокуратури Дніпропетровського регіону, вказує на те, що, незважаючи на критичну завантаженість у своїй роботі, на тому чи іншому етапі досудового розслідування, вони намагаються хоч формально, із запізненням, але все-таки реагувати відповідним чином на клопотання, які надходять з боку сторони захисту, приймаючи по ним відповідні рішення. До цього їх змушує чітка регламентація порядку розгляду клопотань під час досудового розслідування (ст. 220 КПК), прокурорський нагляд за досудовим розслідуванням, можливість оскарження стороною провадження рішення про відмову в задоволенні клопотання як прокурором, так і слідчому судді (ст.ст. 303–310 КПК).

Значно гірше це питання вирішується в судах першої інстанції. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень, які розглядалися або розглядаються судами м. Дніпропетровська, засвідчує, що більшість намірів сторони захисту заявити клопотання щодо витребування тих чи інших документів, приєднання їх до матеріалів кримінальної справи, виклику і допиту свідків, визнання доказів недопустимими тощо досить часто судом відхиляються. Як правило, в основу відмови в прийнятті клопотань суд закладає положення ст. 363 КПК.

Аналіз таких дій суду свідчить, що вони можуть бути викликані двома обставинами:

- 1) неправильним тлумаченням положень ст. 363 та інших норм КПК, які стосуються заявлення і вирішення клопотань під час судового розгляду;
- 2) проявом обвинувального ухилу, необ'єктивності та упередженості у діяльності суду.

Залишаючи поза увагою другу обставину, оскільки вона не є предметом цього дослідження, стосовно першої обставини вважаємо за необхідне

висловити таке.

На наш погляд, положення стосовно заявлення і вирішення клопотань, викладені в статті 363 КПК, стосуються закінчення судового слідства і не належать до більш ранніх етапів цієї складової частини судового розгляду. На це прямо вказує системний аналіз положень цієї статті. Так, диспозиція частини 1 ст. 363 визначає, що „Після з’ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами головуючий у судовому засіданні з’ясовує в учасників судового провадження, чи бажають вони доповнити судовий розгляд і чим саме” [5, с. 192]. Частина 3 згаданої статті ще чіткіше підкреслює зроблений нами висновок, вказуючи, що „За відсутності клопотань або після вирішення клопотань, якщо вони були подані, суд постановляє ухвалу про закінчення з’ясування обставин та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів” [5, с. 192]. Виходячи з цього, вважаємо, що зміст цієї статті має однозначний характер і він свідчить тільки про одне – зазначені положення стосуються тільки закінчення судового слідства.

Викладене потрібно доповнити тим, що зазначені положення не є якоюсь особливою новелою КПК 2012 року – вони практично дублюють зміст статті 317 КПК 1960 року [4, с. 154]. Але ж вимоги ст. 317 КПК 1960 року не перешкоджали заінтересованим учасникам судового розгляду заявляти клопотання на будь-якому етапі судового слідства, і такі дії сторін знаходили широке практичне застосування в суді.

Можливість заявлення сторонами судового провадження різних клопотань не тільки після закінчення судового слідства, а й на більш ранніх його етапах передбачено численними нормами КПК України 2012 року, на зміст яких є потреба звернути увагу. Ними є:

1) положення ст. 42 КПК України, які визначають права підозрюваного та обвинуваченого, а саме:

- „заявляти клопотання про проведення процесуальних дій” (п. 12 ч. 3) [5, с. 23];

- „брати участь під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення” (п. 1 ч. 4) [5, с. 29];

- „збирати і подавати суду докази” (п. 2 ч. 4) [5, с. 29];

2) положення ст. 89 КПК, які визначають: „Сторони кримінального провадження, потерпілий мають право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими” (ч. 3) [5, с. 52]. Що таке право у сторін виникає на будь-якому етапі судового слідства, вказує частина 2 цієї статті: „У разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате” [5, с. 52];

3) положення ст. 331 КПК, які визначають: „Під час судового розгляду суд за клопотанням сторони обвинувачення або захисту має право сво-

єю ухвалою змінити, скасувати або обрати запобіжний захід обвинуваченого” (ч. 1) [5, с. 178];

4) положення ст. 332 КПК, які визначають: „Під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених статтею 242 цього Кодексу, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам” (ч. 1) [5, с. 179];

5) положення ст. 333 КПК, які визначають:

- „Під час розгляду клопотання про надання тимчасового доступу до речей і документів суд також враховує причини, через які доступ не був здійснений під час досудового розслідування” (ч. 2) [5, с. 179];

- „У разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі прийняття такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами” (ч. 3) [5, с. 180];

б) положення ст. 336 КПК, які визначають: „Суд ухвалює рішення про здійснення дистанційного судового провадження за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження” (ч. 2) [5, с. 182];

7) положення ст. 356 КПК, які визначають: „За клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку” (ч. 1) [5, с. 190];

8) положення ст. 360 КПК, які визначають: „Спеціалісту можуть бути поставлені питання щодо сутності наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень. Першою ставить запитання особа, за клопотанням якої залучено спеціаліста, а потім інші особи, які беруть участь у кримінальному провадженні” (ч. 2) [5, с. 191].

Викладений вище перелік випадків заявлення клопотань сторонами судового провадження до закінчення судового слідства передбачається й іншими статтями КПК України.

В першу чергу це стосується положень статті 350, яка визначає: „Клопотання учасників судового провадження розглядаються судом після того, як буде заслухана думка щодо них інших учасників судового провадження, про що постановляється ухвала. Відмова в задоволенні клопотання не перешкоджає його повторному заявленню з інших підстав” [5, с. 187]. Само розташування цієї статті (значно раніше ст. 363) в системі статей параграфу 3 „Процедура судового розгляду”, її зміст вказує тільки на одне – на безумовне право учасників судового розгляду заявляти різного роду клопотання на будь-якому етапі судового слідства, не чекаючи його завершення.

Насамкінець, є необхідність звернення ще до одного джерела, яке підтверджує достовірність зроблених нами висновків. Так, професійне тлумач-

чення суддями Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ в Інформаційному листі № 223-1446/0/4-12 від 05.10.2012 року „Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України” (п.п. 8, 9, 10) охарактеризованого нами питання чітко визначає право і можливість сторін судового провадження у суді першої інстанції заявляти клопотання на будь-якому етапі дослідження доказів [3]. Виходячи з того, що Законом України „Про судоустрій та статус суддів” [1] на суди покладено обов’язок приведення своєї судової практики у відповідність до судових рішень та наведених узагальнень судової практики Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та Верховного Суду України, оскільки в них сформульовані *обов’язкові для всіх судів України* правові позиції [2, с. 491] стосовно реалізації права сторін судового провадження на заявлення клопотань, суди першої інстанції повинні діяти саме так, як це визначено касаційним судом у вищезгаданому інформаційному листі. Адже будь-яке затягування вирішення заявлених клопотань, залишення їх „відкритими”, щоб вирішити пізніше, з часом, є недопустимим. У такому випадку суди порушують вимоги об’єктивності і неупередженості судового розгляду і не створюють необхідних умов для реалізації сторонами їх процесуальних прав і виконання процесуальних обов’язків у повному обсязі.

Виходячи з цього, є беззаперечним, що суд першої інстанції під час судового провадження зобов’язаний на будь-якому етапі дослідження доказів забезпечити можливість сторонам провадження заявляти клопотання щодо захисту своїх законних інтересів, вирішення визначених ними завдань.

Висновки. На наш погляд, однією з причин, які заважають цьому, є відсутність належної кримінально-процесуальної регламентації права заявлення стороною захисту клопотань та його реалізації в судовому провадженні у першій інстанції. Вважаємо, що цю прогалину у законодавстві можна усунути частково зміненням змістом ст. 350 КПК України у такій редакції:

„1. Клопотання учасників судового провадження розглядаються судом на будь-якому етапі дослідження доказів після того, як буде заслухана думка щодо них інших учасників судового провадження, про що постановляється ухвала. Відмова в задоволенні клопотання не перешкоджає його повторному заявленню з інших підстав”.

На основі проведеного у цій статті дослідження можна зробити такий **висновок**: кримінальна процесуальна регламентація порядку реалізації права сторін судового провадження на заявлення клопотань у суді першої інстанції має певні прогалини, які потребують невідкладного усунення.

Проведене наукове дослідження не вичерпує усього комплексу проблем у питаннях реалізації права сторін судового провадження на заявлення клопотань у суді першої інстанції, що зумовлює подальші наукові дослідження. На наш погляд, такими напрямками наукових розвідок можуть бути питання, які стосуються вирішення судом першої інстанції клопотань про недопустимість доказів, клопотань про зміну запобіжного заходу тощо.

1. Про судоустрій та статус суддів: Закон України // ВВР України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.

2. Збірка інформаційних матеріалів, які регулюють окремі питання кримінального провадження в Україні: упоряд. С.М. Алфьоров, С.М. Міщенко, В.І. Фаринник та ін.; за заг. ред. В.І. Сліпченка. – К., 2013.

3. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 233-1446/0/4-12 від 05.10.2012 р.: збірка інформаційних матеріалів, які регулюють окремі питання кримінального провадження в Україні: упоряд. С.М. Алфьоров, С.М. Міщенко, В.І. Фаринник та ін.; за заг. ред. В.І. Сліпченка. – К., 2013.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х., 2010.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-УІ від 13.04.2012 р. станом на 1 січня 2013 року. – Х., 2013.

Швыдкая А. С., Шиян А. Г., О реализации права заявления ходатайств в суде первой инстанции сторонами судебного производства. Исследованы вопросы реализации права сторон судебного производства (в первую очередь стороны защиты) на заявление ходатайств в суде первой инстанции, проанализированы нормы Уголовно-процессуального кодекса Украины 1960 года и действующего Уголовного процессуального кодекса Украины, относящиеся к этому институту уголовного судопроизводства, внесены предложения по его усовершенствованию.

Ключевые слова: судебное производство, участники судебного производства, ходатайство, суд первой инстанции.

Shvydka A. S., Shyyan A. G. About realization of declaration of petitions in the court of the first instance by parties of trial. Declaration petitions for legal proceedings, for ensuring the security of themselves, their family members, relatives, property, housing, and so at court of the first instance is one of the accused procedural rights, that is as an effective means of protecting his/her interests in criminal proceedings. Timely, objective and correct solving these petitions by the court determines the validity of the judgment, the fate of the accused.

Analysis of pre-trial investigation bodies's activities indicates that, despite the critical occupancy of their work, in some stage of pre-trial investigation, they try though formally and late, but still respond appropriately to a request coming from the defense party, taking appropriate decisions on them.

Much worse this problem is resolved in courts of first instance. Study of materials of criminal proceedings shows that the majority of intentions of the defense party to declare a petition regarding the demanding of certain documents, attaching them to the criminal case, the attendance and interrogation of witnesses, the recognition of evidences inadmissible are so often rejected by the court.

The authors concluded that the trial court during the proceedings is required at any stage of the examination of evidence to provide an opportunity to the parties of the proceedings to declare petitions to protect their legitimate interests and resolve tasks identified by them.

In the authors' opinion, one of the reasons that interrupt this, is the lack of proper regulation by the criminal procedural law of the declaration petitions by the defense party, and its implementation in the proceedings at first instance. This gap in the law can be removed partially with changed content of the appropriate rule of the Criminal Procedural Code of Ukraine as follows: "1. Petition of proceedings participants shall be considered by the court at any stage of the evidence research after that an opinion on these is to be heard by other participants of the proceedings, about what the ruling is enacted. Denial of a petition does not interrupt its re-declaration on other grounds".

Keywords: legal proceeding, participants of the legal proceeding, solicitors, court of first instance.

Надійшла до редакції 03.10.2013